да каже. Један од таквих фрагмената је и развејавање приче о томе зашто је пред крај живота становао у стану који је наследио од тетке Емилије и тече Ђорђа Живановића у Јевремовој улици, а не у Браће Барух. Наиме, одговор је био сасвим практичне природе – у згради у Улици браће Барух није било лифта, а писац се теже кретао.

Иван Павић у писању бива конкретан, јасан и концизан, што његов стил чини пријемчивим. Не треба изоставити ни живописни стил, који представља посебан квалитет књиге. И сама чињеница да се бави писањем хаику поезије говори о могућности, али и способности, писања значењски комплексног текста у сажетој форми. Не треба изоставити ни то колико су ова сећања Ивана Павића битна за будуће токове књижевне историје, јер је дао нове аспекте Павићевог живота и процеса стварања, као и повод да се о делу Милорада Павића тек пише, што даје утисак да је његов опус на почетку новог таласа рецепције.

Јана Д. БАБИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Мастер студије
jana.babic99@hotmail.com
ORCID: 0009-0000-1825-3610

ЧИТАЊЕ, ТУМАЧЕЊЕ И МИШЉЕЊЕ С ТОЛСТОЈЕМ

Јасмина Ахметагић, *Књиīа о Толсто̄ју: смисао живо̄та и духовни пӯт*, Блум издаваштво, Београд 2026

Писати данас књигу о Толстоју носи са собом велики изазов. Не зато што је о овом писцу и његовом опусу све речено – таква тврдња, уосталом, никада није нарочито уверљива када је реч о великим писцима – већ зато што огроман корпус „толстојевистичке" литературе свако ново читање приморава да одмах одговори на питање сопственог разлога и иновативности. Јасмина Ахметагић то питање не заобилази. Њена *Књиīа о Толсто̄ју: смисао живо̄та и духовни пӯт* почиње готово исповедним признањем нелагоде пред огромним опусом пишчевих сабраних дела и још импозантнијом библиотеком написаном о њему, али се управо из те нелагоде рађа методолошки продуктивна одлука: уместо трагања за још једним „непрочитаним" Толстојем, ауторка се препушта ономе што назива „читање, тумачење и мишљење с Толстојем" (8). Та формулација могла би стајати и као ненаметљив мото читаве књиге, јер је овде Јасмина Ахметагић најпре врло прозорљив читалац, потом изванредан тумач, а на концу пажљив синтетичар.

Пред читаоцем није монографија која жели да обухвати читав Толстојев опус, још мање је то књижевноисторијска синтеза. Избор је свесно сужен на неколико тачака у којима се најоштрије испољава оно што ауторка препознаје као трајну пишчеву преокупацију: шта се дешава са човеком када изгуби подударност са сопственим животом. Зато су у средишту пажње *Ана Карењина*, *Кројцерова соната*, *Смрт Ивана Иљича*, *Васкрсење* и код нас мање позната приповетка „Отац Сергије", док се из исте перспективе чита и Љевинова духовна биографија, а књига се завршава разматрањем самог Толстоја као религијског мислиоца. Тако постављен корпус није насумичан низ студија које је накнадно повезала заједничка корица. Међу њима постоји јасно кретање. Најпре је у средишту распад или криза личности, затим искуство крајње границе, а тек потом питање могућег духовног преображаја, што књизи даје унутрашњу путању која се постепено разазнаје и која је, по мом мишљењу, важнија од њене формалне троделне поделе. То је пре свега дневник читања и унутрашњег дијалога са Толстојевим јунацима, али и испитивање њихових личности, које ауторка схвата као „динамичко јединство свести, моралног избора и доживљаја смисла, односно структура субјекта која није дата као стабилна психолошка целина, већ се непрестано обликује у односу према унутрашњим конфликтима и спољашњим егзистенцијалним ситуацијама" (10).

Прва студија, посвећена Ани Карењиној, одмах открива једну од основних особина ауторкиног приступа: спремност да се књижевни текст доведе у непосредан додир са савременим психолошким знањем, али и опрез да се књижевни лик не претвори у пацијента. Питање да ли Анино понашање одговара граничном поремећају личности постављено је зато да би на крају било показано зашто је таква дијагноза недовољна. Лимеренција, реактивна импулсивност, поремећај прилагођавања, зависност, различити адаптациони механизми – савремени психолошки појмови овде нису циљ анализе, него средства којима се прецизније описује динамика распада једне личности. У том поглављу има места на којима се може поставити питање колико је ретроспективно примењивање клиничке терминологије на фикционални лик методолошки ризично. Јасмина Ахметагић је свесна тог ризика и управо зато не допушта да језик психијатрије преузме књижевни текст. Али управо се ту показује граница таквог приступа: дијагноза, ма колико била подстицајна за читање, ипак не може објаснити Ану. Она јесте емоционално незрела, импулсивна и све зависнија од Вронског, али Толстојев роман не оставља простор за свођење њене судбине на патологију. Напротив, крајње занимљиво место ове анализе јесте запажање да и оно највредније у Ани – способност потпуног емоционалног предавања, витализам и потреба за истинским животом – учествује у њеној трагедији. Писац је не осуђује тако једноставно како се понекад мисли, а сусрет са Љевином, пред сам

крај романа, ауторка чита као готово последњи Толстојев гест саосећања према јунакињи. Тек у том тренутку постаје јаснија и улога Љевина у целој књизи. Ана своје биће утемељује у другом човеку и његовој љубави; Љевин ће, много касније, ослонац пронаћи изван себе и изван другог човека. Ову разлику Ј. Ахметагић не претвара у схематску опозицију грешнице и праведника. Љевин је и сам човек кризе и помишља на самоубиство. Код Љевина, међутим, криза на крају постаје почетак трагања за смислом; код Ане се простор живота све више сужава, све док Вронски не постане његов готово једини садржај.

Целина „Филозоф из подземља и филозоф из воза" вероватно је најнеочекиванији компаративни захват у књизи. *Кројцерова соната* чита се уз *Записе из подземља*, а веза између Достојевског и Толстоја не успоставља се на уобичајеном терену великих идеја руске књижевности. Ауторку интересује начин на који двојица приповедача говоре о себи. Њихове исповести, наизглед радикално искрене, испостављају се као сложени облици самообмане. Оба јунака наступају као људи који су нешто схватили, који свету могу да саопште непријатну истину до које други још нису дошли. Међутим, што више говоре о себи, то се јасније показује колико су далеко од самоспознаје. Овде је нарочито добро употребљен појам наративног идентитета. Њихово приповедање о себи зато никада није само присећање. Док реконструишу прошлост, они уједно граде и слику о себи коју желе да понуде другоме. Позднишев и човек из подземља манипулишу слушаоцем баш зато што најпре манипулишу сопственом биографијом. Ауторка при томе добро уочава нешто што се у идејним читањима *Кројцерове сонате* лако губи: Позднишевљеви ставови о љубави, браку, сексуалности или друштву не могу се одвојити од човека који их изговара. Ако занемаримо говорника, његов темперамент, љубомору, потребу за контролом и накнадну рационализацију убиства, његова „филозофија" почиње да звучи много кохерентније него што то у Толстојевом тексту заиста јесте.

Поглавље о *Смрти Ивана Иљича* помера тежиште са расцепа личности на искуство границе. Јасмина Ахметагић започиње готово од очигледног – Иван је човек који је живео онако како се очекивало да живи – али из те једноставне чињенице изводи добру анализу губитка личности у процесу социјализације. Код Ивана није толико реч о некој великој, погрешној животној одлуци. Пре би се рекло да је читав живот прихватао оно што се од њега очекивало, не питајући се много шта заиста жели. Професија, брак, уређење куће, круг познаника, представа о успеху, све је већ припремљено у свету којем жели да припада. Његова биографија изгледа пристојно само док се посматра споља. Зато болест у овој интерпретацији није искључиво пут ка смрти. Она први пут прекида Иванову беспрекорну прилагођеност. Користећи модел Елизабет Киблер Рос, ауторка прати фазе његовог односа према умирању, али је занимљи-

вије оно што се догађа испод тог психолошког описа: човек који је читавог живота постојао у туђим очима постепено остаје без публике и, можда први пут, приморан је да види себе. Герасимова улога зато добија много више од социјалног значења. Његова природност пред телом, патњом и смрћу стоји насупрот медицинском, породичном и бирократском језику којим се Иванова смрт прикрива и удаљава. Тело се показује као место истине.

Мало очекивано, али продуктивно, овом поглављу прикључено је поређење Ивана Иљича и Камијевог Мерсоа. Оно на први поглед изгледа као екскурс, да би се показало да ауторку заправо занимају два различита начина промашивања аутентичног постојања. Иван је готово потпуно апсорбован културним и друштвеним нормама; Мерсо покушава да остане изван њих. Ниједан, међутим, не успева да успостави живот који би био нешто више од непосредности, удобности или чулног тренутка. Ово поређење не мора у сваком детаљу бити једнако убедљиво читаоцу Толстоја и читаоцу Камија, али отвара питање које надилази оба текста: да ли се аутентичност може наћи једноставним одбацивањем друштвених конвенција, или захтева неку дубљу промену односа према себи и другоме.

С анализом *Васкрсења* књига улази у простор у којем је границу између Толстоја писца и Толстоја религијског мислиоца све теже одржавати. Појам богоотпадништва ауторка не користи само у конфесионалном смислу. Он означава много шири губитак унутрашње мере, стање у којем човек, прихватајући правила друштвеног света као природна, престаје да се пита о њиховој праведности. Суд, затвор, аристократски салон, бирократски апарат и црквена институција зато припадају истом проблемском пољу онда када форма замени живи однос према човеку. Нехљудовљево васкрсење почиње у тренутку када више није могуће одржати стару слику себе. У сусрету с Масловом открива се раскорак између његовог друштвеног идентитета и моралне истине његове прошлости. Од тог тренутка покајање се више не исцрпљује у осећању кривице. Оно постепено почиње да мења и Нехљудовљев начин живота и његов однос према другима. Јасмина Ахметагић је посебно заинтересована за Толстојеву идеју савести, која ће постати једна од спона између књижевних анализа и завршног поглавља књиге. Толстој савести, како показује Ј. Ахметагић, придаје знатно шире значење од чисто психолошког. Она је место на којем човек у себи препознаје нешто што га превазилази, ма колико Толстој то трансцендентно настојао да ослободи догме и црквеног посредовања. Занимљиву улогу у тумачењу *Васкрсења* добија Бела Хамваш. Његова мисао омогућава ауторки да Толстојево инсистирање на повратку изворном стању човека не сведе на русоовску носталгију за природом. „Васкрснути" овде значи вратити се могућности истинитог постојања. Због тога роман, чак и када говори о затворима,

судовима и социјалној неправди, не постаје програм политичке промене. Толстој очекује преображај света од преображаја човека – идеја за коју је лако рећи да је утопијска, али без које се његово позно стваралаштво не може разумети.

Трећи део књиге у средиште поставља управо такав преображај. Студија о Константину Љевину враћа читаоца Ани Карењиној, али сада из потпуно другог угла. Једно од прецизнијих запажања јесте да Љевин пре свога откровења заправо не живи морално лоше. Воли породицу, ради, одговоран је и искрен према себи. Љевинов проблем није у томе што му у животу недостају конкретни разлози за задовољство: има породицу, посао који воли и живот који је сам изабрао. Оно што не успева да пронађе јесте шири смисао који би све то повезао. У томе је, мислим, један од кључева целе књиге Јасмине Ахметагић: духовна трансформација код Толстоја не захтева нужно промену спољашњег света, него промену тачке из које човек сопствени живот разуме.

Приповетка „Отац Сергије" омогућава да се ово питање додатно закомпликује. Степан Касатски чини све оно што би споља могло изгледати као духовни успон: напушта свет, одлази у манастир, постаје аскета и стиче глас светог човека. И управо је ту проблем. Ј. Ахметагић његову биографију посматра као дуг пут ослобађања од туђег погледа. Касатски је, мењајући улоге, остајао зависан од истог механизма признања; дворског официра само је заменио прослављени испосник. Манастир сам по себи није разрешио његову гордост. Тек када остане без имена, положаја и публике, почиње стварно кретање ка другом човеку. Пашењка је зато много више од споредног лика и моралног контраста: она показује могућност вере која себе уопште не посматра као веру.

Последња студија, „Толстој – свештеник без чина: између јереси и аутентичне духовности", мења регистар књиге. Овде је књижевна анализа у другом плану, а предмет постаје сам Толстој и његов сукоб са Православном црквом. Та промена није без ризика, јер читаоца из поља тумачења књижевности уводи у еклисиологију, историју религијских идеја и расправу о природи верског ауторитета. Ипак, без тог поглавља претходне анализе остале би без важног завршног осветљења. Толстојеви јунаци трагају за истином у себи управо онако како је и њихов аутор религијску истину све одлучније измештао из институције у савест појединца. Посебно је занимљива формула „свештеник без чина". Толстој одбацује свештенство као посредника, али у свом животу преузима велики део његових функција: тумачи Јеванђеље, поучава, окупља следбенике, прописује начин живота и настоји да властитим примером потврди оно што проповеда. То је један од парадокса који Јасмина Ахметагић не покушава да разреши у Толстојеву корист. Његов религијски систем заснован на разуму и савести у себи носи сопствени проблем ауторитета: ако је појединац последња инстанца истине, шта гарантује истинитост

његовог унутрашњег увида? Са становишта православне еклисиологије Толстојево учење несумњиво напушта темељне хришћанске догме, пре свега учење о Христу као Богочовеку и о Васкрсењу. Али тиме прича о његовој религиозности није исцрпљена. J. Ахметагић настоји да опише оно што остаје после тог разлаза: снажну, личну и етички обавезујућу духовност која је за самог Толстоја имала егзистенцијалну озбиљност вере. Управо на таквим местима ова књига је најбоља – тамо где не покушава да „реши" Толстоја. Ни његов однос према хришћанству, ни Анину психологију, ни смрт Ивана Иљича ауторка не своди на једну формулу. Интердисциплинарност је овде стварна, а не декларативна. Уз књижевнотеоријску литературу јављају се психоанализа и савремена психологија, Рикер, Виникот и Роџерс, Киблер Рос, Франкл, Кант, Фуко, православни теолози, Хамваш. Такво ширење референтног поља повремено чини излагање густим, те би поједини теоријски посредници могли бити и изостављени а да основни аргумент не претрпи штету. Али оно најчешће има јасну функцију: Толстој се чита као писац чија књижевна антропологија сама тражи језике изван уже поетике. На том месту видим и главни допринос ове књиге. Појам „кризе субјекта" могао је лако остати једна од оних довољно широких формула у које се може сместити готово све. Овде се, међутим, он постепено конкретизује. Током читања постаје јасно да криза субјекта у визури Јасмине Ахметагић није само општи теоријски оквир. Она сваки пут изгледа другачије. Код Ане је највидљивија у све већој зависности од Вронског; Иван Иљич тек пред лицем смрти открива колико је његов живот био подређен туђим представама о успеху. Нехљудов, напротив, управо из кризе почиње да мења сопствени живот. Ни Љевин ни Касатски не уклапају се сасвим у исти образац: први мора да пронађе смисао живота који споља већ делује испуњено, а други да се ослободи потребе да сопствену вредност види у туђим очима. Из тог низа израста један Толстој који нам је добро познат, али у овој књизи постаје необично савремен. Његово питање није само како треба живети, на шта се његов морализам пречесто своди, него много непријатније: ко уопште живи наш живот док верујемо да га живимо ми? Друштвена улога, страст, туђе мишљење, страх, гордост, институција – сваки од тих ослонаца може преузети место личности. Толстојев одговор није нарочито лагодан. Повратак себи код њега скоро увек почиње губитком, болом или рушењем слике коју је човек о себи пажљиво градио.

* * *

Након читања *Књиīе о Толстӣју*, појашњење у наслову – смисао живота и духовни пут – добија нешто прецизније значење него што се у први мах може претпоставити. Духовни пут овде није узлазна линија, још мање низ ступњева усавршавања. Код Толстоја се до њега долази

кроз кризу. Неко ту могућност пропусти, неко је препозна тек у последњим часовима живота, неко мора дуго да лута кроз властите заблуде. Оно што остаје заједничко јесте уверење да личност није дата и задата заувек. Човек може изгубити себе, али за Толстоја, чак и онда када је готово све изгубљено, остаје могућност обрта. Јасмина Ахметагић у својој књизи ту могућност прати без потребе да Толстоја учини мање противречним него што је био. То је важно! Велики део његове трајне провокативности и лежи у нескладу између уметника и проповедника, рационалисте и религиозног човека, неповерљивог критичара институција и аутора који је и сам желео да другима покаже како треба живети, и најзад великог романсијера који се сопствених највећих дела одрекао. *Књига о Толстоју* те противречности не уклања. Она их враћа тамо где су код Толстоја и настале – у живог човека који непрестано испитује смисао сопственог постојања.

Проф. др Никола С. МИЉКОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
nikolajmiljkovich14@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2697-065X

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СЕФАРДСКЕ (И НАШЕ) КУЛТУРЕ

Елиезер Папо, *Љепша и старија Сарајевска мегила: скица за портрет једног свијета у тринаест дијелова: десет потеза пером и три хорске пјесме*, Агора, Зрењанин – Нови Сад 2026

„[И] ево ми све нешто смијешно,
ђе су од волког свијета нашли вамо побјећ.
Фалим те, Боже, нек и овамо неко бјежи.
Нек је, Боже ме опрости, неком горе него нама,
па да му је и ово наше, вако како је, добро”
(Елиезер Папо, *Љепша и старија Сарајевска мегила*)

Књига *Љепша и старија Сарајевска мегила: скица за портрет једног свијета у тринаест дијелова: десет потеза пером и три хорске пјесме*, објављена 2026. године у издавачкој кући Агора, јеврејског, босанскохерцеговачког и српског књижевника Елиезера Папа, или како би аутор и сам истакао – југословенског, представља својеврсни „љепши и старији” римејк дела сродног наслова – *Сарајевска мегила: скица за портрет једног свијета у тринаест потеза*. Већ по изласку 2001. године